

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

även som översättare, rapporterar om svårigheterna att överflytta skandinavisk poesi till ungerska, medan Valeriu Munteanu anmärkningsvärt nog kan redovisa ett stort intresse för skandinavisk litteratur i Rumänien.

Bland »huvudreferaten» må nämnas Hans Kuhns både tänkvärda och underhållande föredrag om »Exemplarische Möglichkeiten der Interpretation Moderner Lyrik», som mynnar ut i konstaterandet att en interpretation förutsätter en i sig sluten konstnärlig helhet, och att de moderna, »öppna», konkreta dikterna bara lämnar två vägar öppna: antingen den rena beskrivningen som lätt blir tautologisk, eller en redovisning av en subjektiv läsarreaktion, som lätt blir godtycklig.

I sitt eleganta och intressanta föredrag »Naturens förvandlingar. Naturskildring i svensk lyrik 1950-70» går Björn Julén igenom ett antal naturdiktter från Folke Isaksson till Tobias Berggren och konstaterar, att naturen som tema för dikt ingalunda försvunnit, men att den förvandlats från självstillstånd till objekt för miljövarsproblematik, vilket snarast är ett tecken på den förändrade synen på diktarens uppgift.

Slutligen bör nämnas Sven Møller Kristensens bidrag om modernismens förhållande till marxismen. Han pekar på de olika bedömningar man inom marxistiska led gjort av den modernistiska strömningen: dels som ett uttryck för dekadensen i den borgerliga kulturen, dels som en protest mot denna kultur. Men, fastslår Møller Kristensen med rätta, modernismen är ett ytterst sammansatt och motstridigt fenomen, som inte låter sig etiketteras utan en betydligt grundigare och mera nyanserad analys.

Man kanske inte i första hand ska bedöma en bok av detta slag som en vetenskaplig publikation avsedd att tillföra forskningen nya rön och aspekter – även om somliga bidrag gör det – utan som en rapport från en sammanslutning, vars insatser inte är mindre värdefulla om de också ligger på ett annat plan än det i strikt mening vetenskapliga.

Gunilla Bergsten

Jörg Hienger: *Literarische Zukunftsphantastik. Eine Studie über Science Fiction*. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen 1972.

Det vetenskapliga intresse som på senare år kommit triviallitteraturen till del har endast i ringa omfattning inriktats på det såväl kvalitativt som innehållsmässigt synnerligen skiftande forskningsfält som brukar sammanfattas under rubriken science fiction. Flera av de grundläggande arbetena på området är författade av skribenter som själva producerat sig i genren – Brian W. Aldiss och Arthur C. Clarke bl. a. – och deras hållning till

ämnet är naturligt nog partisk och saknar litteraturvetenskaplig disciplin. Jörg Hiengers bok utgör därför ett välkommet bidrag till den allvarligt syftande forskningen på science fictionområdet, där vedertagna litteraturvetenskapliga arbetsmetoder med fördel kan kompletteras med synsätt hämtade från sociologi och psykologi.

Literarische Zukunftsphantastik är en s. k. habilitationsskrift och hör som prov på akademiskt hantverk till mästarstadiet. Notapparat, litteraturförteckning och register är inte bara föredömligt korrekta och utförliga, de innehåller också en rikedom på anvisningar för den som vill gå vidare i ämnet. Stilen är visserligen inte särdeles ledig men klar och konkret och genomgående kultiverad och naturligtvis fri från varje spår av den flåsusentiasm som annars utmärker så många framställningar inom ämnet.

Hiengers undersökning är uppdelad i två huvudavsnitt, ett tematiskt innehållsligt och ett stilhistoriskt berättartekniskt. Det första och till omfånget största redogör på sammanlagt 150 stora sidor under den gemensamma titeln »Gedankenspiele» för en rad inom science fiction vanligen förekommande idéer och motiv, vilka antingen var för sig eller i kombination bildar stommen i de romaner som utgör undersökningsmaterialet: cirka 130 titlar av ett 60-tal olika författare alltifrån Jules Verne och H. G. Wells fram till våra dagars storheter som Asimov, Bradbury och Heinlein. Karin Boyes *Kallosain* finns f. ö. också med. Bland avsnittets kapitelrubriker märks »Abschied von der Erde», »Weltgeschichte auf rassischer Grundlage», »Experimente mit der Consecutio Temporum» och »Individuen dividiert und dupliziert». Hienger bemödar sig om att ge en sammanhängande och rättvis bild av de »tankelekar» han tar upp till behandling och exemplifierar rikhaltigt. Den genomgående objektiva tonen störs inte av värderande inpass som »en av de få läsvärda romanerna över detta motiv» och liknande.

Särskilt intresseväckande och givande blir Hiengers framställning genom hans lediga men säkra hänvisande till äldre tiders litteratur i vilken han tycker sig urskilja de genre- eller motivmässiga förutsättningarna för den moderna science fiction. Låt oss som exempel ta kapitel 7, »Menschenmaschinen», som avhandlar robotarnas genealogi och funktion inom litteraturen.

Författaren börjar med ordet robots härstamning: det är bildat av ett slaviskt ord som betyder arbeta och präglades av tjeckiske skriftställaren Karel Čapek i hans skådespel *R.U.R.*, för första gången uppfört 1921. Tendensen i Čapeks stycke är visserligen socialt politisk – robotarna står för det utsugna proletariet – men Hienger tycker sig urskilja »eine deutliche Familienähnlichkeit mit zwei traditionsreichen Geschlechtern

künstlicher Menschen in der erzählenden und spekulativen Literatur». Det ena släktet är provrörsmänniskan, Homunculus, som är ett återkommande motiv i alkemistisk och annan okkult litteratur, dyker upp bl. a. hos Paracelsus och längre fram i Goethes Faust. Hienger antyder motivets samband med ockultismens allmänna strävan att tränga in i tillvarons innersta mysterier: att på kemisk väg skapa organiskt liv har alltid framstått som målet för de faustiska vetenskapsmän som vill vara Guds vederlikar. Hienger dröjer vid Goethes Homunculusfantasi och går därefter vidare till en annan av de äldre litterära källorna: Mary Shelleys Frankenstein och hans berömda monster, som även det är att betrakta som ett försök att skapa organiskt liv – monstret är ju inte fullbordat förrän det fått en mänsklig hjärna.

Det andra släkte som medverkat till robotens upphov är inte på magisk väg framställt organiskt liv utan den människoliknande automaten. Hienger härleder människomaskinens ursprung ur medeltida spekulatör – Thomas ab Aquino skall enligt traditionen i helig vrede ha förstört en järnmänniska som hans lärare Albertus Magnus konstruerade – snuddar vid 1700-talsupplysningsmännens syn på människan som en mekanism – Lamennets *L'homme machine* – och antyder motivets utformning inom tysk romantik, t. ex. den berömda dockan i E. T. A. Hoffmans *Der Sandmann*. De båda genealogiska linjer som förenas i den moderna science fictions robotar föranleder också vissa mera allmänna reflektioner rörande dessa varelsers eller tingestars estetiska status: »Doch ein Monstrum ist, streng genommen, nur ein Lebendiges, dessen Entstehung oder Beschaffenheit so weit von den vorgesehenen Entwicklungs- und Formmustern der Natur abweicht, dass unter deren Gattungen keine existiert, der es rechtens zugeordnet werden könnte. Als gattungsloses Individuum ist das Monstrum einzig in seiner Art. Eben dieser Eigenschaft verdankt es seinem Namen. Mit dem Hässlichen oder Eklen, das ihm anhaften oder fehlen mag, darf es nicht verwechselt werden. Das Hässliche hat als ästhetische Kategorie seinen legitimen Platz in der Ordnung der Dinge. Das Monströse, das allen Kategorien sich entzieht, stellt die Ordnung in Frage. Es beleidigt nicht unseren guten Geschmack, sondern verwirrt unser Realitätsgefühl.» (S. 133.) Dessa betraktelser, som närmast rör sig inom den estetiska traditionen från Baumgarten och Kant, kan synas främmande för science fictions tekniska värld, men Hienger för med fast hand utredningen vidare fram till moderna robotfantasier, där intellektuella och i viss mån moraliska problem helt överskuggar de estetiska. T. ex. Asimovs tre »lagar» för robotars beteende visar sig rymma intressanta etiska implikationer.

Undersökningens andra och betydligt kortare huvuddel ägnas ett jämförelsevis summariskt studium av de berättartekniska grepp och perspektiv som kommer till användning vid gestaltandet av de motiv som presenteras i första delen. Under huvudrubriken »Spielregeln» behandlas i vardera ett kapitel »Rationalität», »Abenteuerlichkeit» och »Unheimlichkeit und Komik». Då stoffet i science fiction i sig ställer så stora krav på läsarens förmåga att tänka sig in i ovanliga miljöer, skeenden och förutsättningar, väljer författarna ofta en helt konventionell berättarstil för att inte även i formellt hänseende utmana läsarna. Science fictions verklighetsbegrepp är, konstaterar Hienger, fast förankrat i den moderna naturvetenskapens allmänna världsbild men gör antaganden om vidareutveckling av enskilda idéer och lagar inom denna världsbild. Tidens relativitet och ljushastigheten som den maximala hastigheten över huvud taget är självklara ting för de skribenter som laborerar med resor i tidsdimensionen, men de tillåter sig kringgå den verkliga vetenskapens begränsning genom att införa begrepp som »hyperrymd», i vilket medium man tänkes kunna förflytta sig med hastigheter som vida överstiger ljusets. En berättelse som stoffligt sett handlar om forskjutningar och inversioner i tidsdimensionen skulle bli fullkomligt kaotisk om den dessutom berättades med de växlande tidsperspektiv som är vanliga i modern romankonst av allmänlitterär art.

Medan science fiction alltså oftast avstår från den samtida seriösa romanens formella experimenterande, står den i gengäld i desto intimare beroende av äldre tiders underhållningslitteratur. Hienger hittar beröringspunkter inte bara med pikareskromanen utan också med riddarroman och hjältesaga, i synnerhet de under- och avarter som florerade under 1800-talet: »Kein Zweifel, dass die hohen Anleihen bei der populären Abenteuerliteratur zu dem schlechten Ruf, den die Science Fiction bei vielen Literaturkundigen genießt, beigetragen haben.» (S. 203.)

Literarische Zukunftspantastik uppehåller sig som framgått huvudsakligen vid ämnets kvalitativa aspekter, vid stoffets sammansättning och även vid kritiska värderingar av hur olika författare lyckats inom ramen för spelets regler. Någon strävan efter kvantitativa bestämmningar gör sig däremot inte märkbar. Graden av representativitet hos de belysande exempel som anförs kommenteras inte, antalet resor i tiden vägs inte mot antalet resor i rummet, den biologiska vetenskapens ställning i förhållande till den fysikaliska diskuteras inte osv. Men kvantitativa undersökningar som ger svar på sådana frågor lär vi snart nog få till övermått; robotarna står ju i begrepp att invadera även litteraturforskningen. Saklig, kritisk, kringlynt och intelligent diskussion av den art som Jörg Hienger bju-

der ter sig i detta framtidsperspektiv särskilt värdefull. Ingen kommande science fictionforskning kan kosta på sig att ignorera hans åsikter och resultat.

Staffan Bergsten

Victorian Prose. A Guide to Research. Edited by David J. DeLaura. The Modern Language Association of America. New York 1973.

Martin Seymour-Smith: *Guide to Modern World Literature.* Wolfe Publishing Limited. London 1973.

A Dictionary of Modern Critical Terms. Edited by Roger Fowler. Routledge & Kegan Paul. London 1973.

Harry Shaw: *Dictionary of Literary Terms.* McGraw-Hill Book Company. New York 1972.

Folmer Christensen under medvirken af Lotte Eskelund: *Litteraturleksikon.* Gjellerup. Kbhvn (Tr. Odense) 1973.

Av största vikt och betydelse som litteraturvetenskapliga handböcker vid studiet av victorianerna är *Victorian Fiction: A Guide to Research* (1964), edited by Lionel Stevenson och *The Victorian Poets: A Guide to Research* (2nd ed., 1968), edited by Frederic E. Faverty. Till dessa båda sällar sig den digra volymen *Victorian Prose*, edited by David J. DeLaura. »Coverage of important material is complete through 1971», heter det i förordet: »a few items from 1972 have been included.» David J. DeLaura svarar själv för de inledande definitionerna, gränsbestämningarna och litteraturanvisningarna i »General Materials» liksom för det 70-sidiga avsnittet om Matthew Arnold. I övrigt behandlas Macauley, The Carlyles, Newman, Mill, Ruskin, Pater, The Oxford Movement, The Victorian Churches, The Critics och The Unbelievers av ytterligare tolv »scholars, many of them well-known experts in Victorian Studies». Var och en summerar och värderar de moderna verk och studier som föreligger på hans speciella gebit; därjämte är varje medarbetares intention att antyda »neglected aspects of thought and artistry worthy of the attention of future scholars and critics». Viktoriansk poesi och skönlitteratur är okontroversiella begrepp, men »victorian prose» är något vida mer svårbestämbart. »Some of the best prose of the period is quite 'unliterary' in context and content, and appears in such nonstandard forms as letters, diaries and notebooks, memoirs, books of travel, scientific treatises, histories of various sorts, and social criticism.» DeLaura konstaterar att inom den victorianska prosan »the major social prophets and literary critics» för närvarande står i centrum för intresset. »The current lively state of studies in Victorian nonfictional prose cannot be said to be a 'revival', since fully competent study in

the area is an affair by and large of the past twenty years.» Informativa är inte minst de sidor DeLaura inledningsvis ägnar »the art of Victorian prose»; här har »modern stylistics» börjat göra landvinningar. DeLaura menar liksom tidigare den eminente Carlyle- och Newmankännaren Charles F. Harrold (USA) att »far too few studies of the Victorians show a grasp of the European context». De framstötter som på sistone gjorts exempelvis beträffande John Ruskin – Francis G. Townsend talar om »a new interest in Ruskin» – lägger emellertid just an på att ställa in honom i ett större perspektiv. »Always there is the uncomfortably feeling that even in his madness and confusion Ruskin could see what remains invisible to others», reflekterar Townsend.

Europeisk »outlook», ja vida mer än så demonstrerar Martin Seymour-Smith (f. 1928) med en Guide to Modern World Literature på drygt 1 000 välmatade sidor. En så omfattande redogörelse för de senaste hundra årens litteraturutveckling har väl ingen ensam förut gripit sig an med. Seymour-Smith är »scholar», men också »critic» och »poet» till professionen. 1971–72 var han Visiting Professor of English och Poet-in-Residence vid University of Wisconsin. Det proportionsvis största utrymmet i sin framställning som är disponerad efter nationaliteter, har Seymour-Smith ägnat den amerikanska och brittiska, den tyskspråkiga, franska, spanska, ryska och italienska litteraturen. Men han överblickar också African liksom South African Literature, australisk litteratur, latinamerikansk, albansk, arabisk, bulgarisk, kinesisk och japansk, judisk och polsk osv. Ett dylikt sisyfosarbete skulle ha knäckt en mindre vital och expansiv kraft. Jag måste betyga min djupa respekt; Seymour-Smith förfaller sällan till torra uppräknings och lancerar ständigt på nytt friska grepp och egna synpunkter och värderingar. Han har exempelvis lyckats utmärkt med sitt nästan 150-sidiga svep över tysk litteratur från Nietzsche till Wolf Biermann. Författare från början av en period behandlar han genomgående utförligare än författare från periodens slut. Genremässiga längdsnitt tillämpas i fråga om roman, lyrik och drama. »I have discussed some authors I believe to be neglected or misunderstood or underrated (e.g. George Moore, Céline, Ford) at length.» Stimulerande är Seymour-Smiths »cross-references to writers of other countries». Hans omsorg om korrekt information förefaller stor och föredömlig är hans noggrannhet att presentera goda tolkningar i citaten – de osignerade översättningarna är hans egna. (Robert Bly's översättning av Tranströmers 20 *Poems* (1971) betecknar han f. ö. som briljant. Att Anjara däremot inte gjorts rättvisa genomskådar Seymour-Smith tydligen inte.)